

Integracije i akteri: proturječnosti i izazovi

Banovac, Boris; Mrakovčić, Marko

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 2007, 23, 319 - 345**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:971949>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-08-03**

PRAVNI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

BORIS BANOVAČ, MARKO MRAKOVČIĆ

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

bbanovac@pravri.hr, mmrakovcic@pravri.hr

Integracije i akteri: proturječnosti i izazovi

SAŽETAK

Tekst je napisan u sklopu rada na projektu »Socijalna integracija i kolektivni identiteti u višeetničkim područjima Hrvatske«, kao prilog u izradi teorijsko-hipotetičnoga okvira istraživanja. Rad je tematski podijeljen na dva dijela. U prvome dijelu autori problematiziraju konceptualizacije različitih teorijskih pristupa društvenoj integraciji, od klasičâ sociologije do novijih rasprava, te se nastoji pokazati na koji je način svaki od njih značajno pridonio konceptualizaciji društvene integracije. U radu autori upozoravaju na »problematičnost«, ali i »neizbježnost« razlikovanja različitih aspekata i dimenzija društvene integracije (društvene u užem smislu i sistemske). Drugi dio rada uključuje analizu nacionalne integracije kao dominantna oblika integracije u modernim društvima. U toj analizi autori zastupaju tezu o kulturi nacionalizma, koja uključuje ideje i vrijednosti društvenoga ekskluzivizma. Bave se i različitim izazovima koji danas stoje pred nacionalnom integracijom, onima poteklima od globalizacijskih i nadnacionalnih procesa, ali i onima koji imaju izvor na lokalnim i regionalnim razinama. U zaključnom su dijelu na temelju provedene analize postavljena pitanja hipotetičnoga karaktera na koja bi valjalo odgovoriti empirijsko istraživanje o proturječjima i dometima integracijskih procesa u hrvatskome društvu.

KLJUČNE RIJEČI: integracija, dezintegracija, društveni akteri, nacionalizam, regionalizam, društvene granice

Društvena integracija jedna je od tema koje su u sociologiji posljednje vrijeme zanemarene.* Dijelom se ta činjenica može povezati sa slabljenjem utjecaja strukturalističko-funkcionalističke perspektive. Tako je pitanje društvene integracije bilo prepušteno mahom socijalnoj psihologiji (psihološki aspekti odnosa pojedinca i društvene skupine), a poglavito djelatnosti socijalne politike. Procesi koji su obilježili kraj 20. i početak 21. stoljeća iznova su aktualizirali pitanja društvene integracije na teorijskoj i praktično-empirijskoj razini. Pritom valja spomenuti niz takvih procesa i događaja: raspad društava »realnog socijalizma« i nastojanja da se uspostave novi poreci i društveni sustavi; ubrzavanje nadnacionalnih integracijskih procesa, posebno integracija u Europsku uniju; tzv. devolucijske procese u zapadnoeuropskim zemljama, koji poseban zamah dobivaju u drugoj polovini 20. stoljeća; intenziviranje međuetničkih sukoba u različitim društvima zbog djelovanja nacionalnih i međunarodnih čimbenika (Ruanda,

---

* Ovaj rad proizašao je iz znanstvenog projekta »Socijalna integracija i kolektivni identiteti u višeetničkim područjima Hrvatske«, koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Irak, Afganistan, Indija itd.); najnovije migracijske procese iz nerazvijenih zemalja, koji posebno pogađaju razvijene zapadne zemlje. Društvene posljedice koje prate spomenute procese na nov način postavljaju problem integracijskih i dezintegracijskih procesa. Ključna pitanja odnose se na potrebu mijenjanja postojećih i pronalaženja novih institucionalnih obrazaca kako bi se društveni sustavi mogli suočiti s aktualnim problemima. Od tih su pitanja neodvojiva ona o akterima i čimbenicima dezintegracijskih i integracijskih procesa. Čak i površni, iskustveni uvid u te probleme pokazat će višedimenzionalnost i složenost integracijskih i dezintegracijskih procesa, što zahtijeva kako teorijsku reelaboraciju tako i empirijsku provjeru. Na taj je način to pitanje, u sociologiji već pomalo zaboravljeno, danas vraćeno sociolozima.

Pitanja društvene integracije na poseban se način prelamaju u razvoju hrvatskoga društva. Ono se istodobno susreće s različitim problemima i dimenzijama integracije. Proces integracije i institucionalizacije hrvatskoga društva od samog je početka bio prožet dubokim proturječnostima. Za istraživanje integracijskih procesa u hrvatskome društvu važno je imati u vidu nekoliko bitnih aspekata. Prvo, dramatičan raspad bivše države i socijalističkoga sustava značio je dezintegraciju institucionalnog sustava na čitavom području, a to je u mnogočemu odredilo i probleme nacionalne integracije u Hrvatskoj. Drugo, ratni sukobi nerijetko su doveli do raspada lokalnih zajednica u višeetničkim područjima sukoba, čime je aktualiziran problem društvene reintegracije na državnoj i lokalnim razinama. Treće, ubrzavanje integracijskih procesa u okviru Europske unije nametnulo je Hrvatskoj problem uključivanja u nadnacionalne integracijske procese. Svemu tome valja pridodati i činjenicu da se stvaranje hrvatske nacionalne države odvija u povijesnim okolnostima kada sam koncept nacionalne države doživljava različite izazove – od globalizacijskih do lokalnih i regionalnih. Osnovni cilj ovoga rada jest problematizirati koncept integracije društva kako bi se formulirale pretpostavke za empirijsko istraživanje integracijskih (i dezintegracijskih) procesa u hrvatskome društvu.

Opći teorijski okvir – klasični pristupi i suvremena objašnjenja

Ne ulazeći ovom prilikom u detaljnu analizu klasičnih i suvremenih teorijskih pristupa u konceptualizaciji pojma društvene integracije, namjera je ovog teksta iznijeti tek neke bitne aspekte različitih pristupa. Klasične sociološke teorije u nastojanju da objasne bit društvenih pojava, pojam društvene integracije povezuju ili sa strukturnim obilježjima društvenosti ili s pojednostavljenim obrascima suprotstavljenosti odnosâ u zajednici (*Gemeinschaft*) i društvu (*Gesellschaft*). Nema dvojbe o tome da su pretpostavke o strukturnoj suprotstavljenosti zajednice i društva nastale pod pritiskom suprotstavljenosti tradicionalnog života na selu i života u modernizirajućim industrijskim središtima. U prvim takvim analizama, uključujući Tönniesovu, prevladavao je nostalgičan i romantičan odnos prema tradiciji i pripadajućim oblicima pripadnosti i društvene solidarnosti (Tönnies, 1969: 188–189). É. Durkheim suprotstavljajući mehaničku i organsku solidarnost, ostaje dosljedan strukturalističkom pristupu.¹ Ipak, za razliku od F.

¹ »A uređeno društvo, jedino, uživa moralnu i materijalnu nadmoćnost koja je neophodna da bi se nametnuo zakon pojedincima; jer jedina moralna ličnost koja stoji iznad posebnih ličnosti jest ona koju formira zajednica« (Durkheim, 1972: 54).

Tönnies, njegova analiza odnosa predmodernih i modernih struktura oslobođena je sentimentalnih impresionističkih zaključaka. Uvodeći u analizu pojam društvene diferencijacije, Durkheim pokazuje kako se s modernizacijom društva naglasak premješta s neposrednih oblika povezanosti u društvu na organizirane i apstraktne strukturne veze. U objašnjenju društvenih promjena koje (postupno) pretvaraju predmoderna društva u moderna, koncept društvene solidarnosti ima strateško značenje. Društva mehaničke solidarnosti, koja uključuju represivne norme i sveprisutnu kolektivnu svijest, razvijaju se prema organskoj solidarnosti s restitucijskim normama te generaliziranim i apstraktnim moralom (Durkheim, 1972: 148). U institucionalnom smislu diferencijacija je funkcionalni proces specijalizacije na različitim područjima društvenoga života. Neposredne odnose među članovima društvene skupine zamjenjuju strukturirani odnosi tipični za formalne društvene strukture. Društvena je solidarnost integrirajuća sila koja povezuje i homogenizira zajednicu. Na ekonomskom planu diferencijacija omogućuje nove oblike organizirane međuovisnosti koji se izdvajaju iz tradicionalnih okvira kolektivne svijesti, a čiji je ideal profesionalno organiziranje. To se odnosi i na političku, kulturnu i normativnu djelatnost, koje se odvajaju od religije i konstituiraju u obliku zasebnih društvenih institucija. Tako je društvena diferencijacija poistovjeđena s pojmom društvene promjene. Iako koncepti društvene diferencijacije i solidarnosti nisu kod Durkheima uvijek dosljedno izvedeni (Alexander, 1992: 200), on upućuje na složenost i više-dimenzionalnost integracijskih procesa u modernim društvima.

Neosporno je da su oblici i dometi integracije u predmodernim društvima bili određeni stupnjem razvoja komunikacijskih sredstava. Granice društvenih skupina i mehaničke solidarnosti bile su određene prostornim (teritorijalnim) dosegom komunikacije, a ona se često poklapala s vezama utemeljenima na krvnom srodstvu i zajedničkom podrijetlu. Tematizirajući aktualnost Durkheimova shvaćanja društvene diferencijacije, J. Alexander opisuje diferencijaciju kao višedimenzionalni proces koji karakterizira specijalizacija institucija, slabljenje obiteljske kontrole nad društvenim organizacijama, slabljenje patrijarhalnih utjecaja na političku sferu, slabljenje bioloških utjecaja na podjelu rada (spol, dob), pri čemu dominantnu ulogu dobivaju ekonomski kriteriji, te slabljenje etničkih kriterija u konstituiranju zajednice uz istodobno jačanje teritorijalnih i političkih kriterija (Alexander, 1992: 179). Nasuprot procesima diferencijacije, društvena integracija treba omogućiti nužni stupanj društvene kohezije koja je potrebna za afirmaciju temeljnih društvenih vrijednosti poput identiteta, sigurnosti, zdravlja, prosperiteta, pravde itd. Da bi se ostvarili ciljevi utemeljeni na spomenutim kulturnim zahtjevima, trebali su biti osmišljeni i uvedeni mehanizmi integracije bitno različiti od predmodernih.

Teorijska perspektiva koju je utemeljio Durkheim u objašnjenju društvene integracije, stavlja naglasak na vrijednosno-normativnu strukturu društvenosti. Neposredni odnosi među članovima društvene skupine u uvjetima mehaničke solidarnosti regulirani su moralnim normama koje na zadovoljavajući način afirmiraju kolektivnu svijest društva. U tom je pogledu kod Durkheima još uvijek prisutna dvojba o odnosu moralnih i pravnih (formalnih) normi. Prema njegovu mišljenju sve su norme u osnovi moralne norme, tako da razlika između morala i prava ostaje maglovita (Pusić, 1989: 35). U vidokrug funkcionalističke teorije tu je dvojbu razriješio T. Parsons. U raspravi o funkcional-

nim preduvjetima društva on problem društvene integracije smješta u kulturno-vrijednosnu sferu društvenosti. Proces društvene diferencijacije prema Parsonsu je povezan ponajprije s izgradnjom generaliziranih kulturnih vrijednosti i društvenih institucija koje osiguravaju funkcionalne preduvjete. U modernim društvima ključnu ulogu u tom pogledu ima pravni sustav, čija je temeljna zadaća osiguranje minimalnog stupnja društvene integracije. Integracijska funkcija prema Parsonsu znači dvije stvari: 1) »održanje stanja unutarnje ravnoteže ili izostanak sukoba među dijelovima sustava« i 2) »međusobno usklađivanje podsustava s obzirom na to koliko pridonose efektivnom funkcioniranju sustava kao cjeline« (Parsons, 1961: 40). Integracija je time shvaćena na apstraktan način i predstavlja proces koji je u osnovi neovisan o djelovanju konkretnih aktera u društvu. Strukturalni funkcionalizam koji počinje s Durkheimom postavio je problem društvene integracije u samo središte istraživanja. Problem je u tome što je funkcionalna analiza pretjerano usredotočena na predodžbu društva kao sustava.

Neostrukturalistički pristupi ne shvaćaju povezanost diferencijacije i integracije toliko deterministički kao klasični funkcionalizam. Tako J. Alexander pokazuje kako teorija diferencijacije nadilazi okvire funkcionalističke teorije te tvrdi da je najuvjerljivija razrada teorije diferencijacije provedena u okviru marksističke perspektive (Alexander, 1992: 200). S. Eisenstadt kritizirajući jednosmjerni evolucionizam daje detaljnu analizu djelovanja elitnih skupina u procesima društvene diferencijacije i institucionalizacije društva (Eisenstadt, 1992). U članku o dijalektici modernosti Tiryakian, želeći upozoriti na mogućnost regresivnoga kretanja, govori o dediferencijaciji i začaranosti kao protuprocima koji se u modernosti nerijetko suprotstavljaju diferencijaciji i racionalizaciji. Primjerice nacionalistički pokreti, koji se pozivaju na moderne vrijednosti poput egalitarizma, slobode i autonomije, nerijetko završavaju u različitim oblicima političkoga i vjerskog fundamentalizma (Tiryakian, 1992: 38). C. Calhoun zalažući se za veće uvažavanje relacionističkih pristupa u istraživanju društvenih promjena, kaže da društvenu integraciju valja shvatiti kao »složenu varijablu koja izražava razmjere u kojima djelovanje svake osobe u skupini ovisi o djelovanju drugih odnosno određuje njihovo djelovanje« (Calhoun, 1992: 206).

Druga linija teorijskih objašnjenja društvene integracije počinje s G. Simmelom i M. Weberom. Simmel odbacuje Durkheimovo sociologističko stajalište prema kojemu društvo prethodi interakciji među dijelovima. Parafrazirajući Kanta, postavlja ključno pitanje: »Kako je društvo uopće moguće?« Odgovor na to pitanje Simmel daje u sklopu svoje preokupacije za mentalni integritet pojedinca u modernoj industrijskoj urbanoj sredini. Zato je on usredotočen na interakciju među pojedincima. Društvo se može shvatiti tek kao zbroj interakcije među dijelovima, ili Simmelovim riječima: »jedinstvo u empirijskom smislu riječi nije ništa drugo nego interakcija elemenata« (1971: 23). Uz usredotočenost na istraživanje neposredne interakcije, Simmelov pristup može biti poticajan za suvremena istraživanja društvene integracije i zbog naglašavanja istodobne pripadnosti pojedinca različitim društvenim skupinama odnosno »ispresijecanim društvenim krugovima«. Uvođenjem koncepta višestruke pripadnosti Simmel je učinio bitan pomak u odnosu na Durkheima, koji je ipak prije svega usmjeren na traganje za moralnim jedinstvom i obnovom solidarnosti u modernim društvima. Umjesto totalizirajuće ideje o društvenoj solidarnosti, postavlja se pitanje konkurencije i prijeteci sukoba, što

je logična posljedica sudjelovanja pojedinca u različitim društvenim krugovima. Za Simmela je proces diferencijacije prožet dijalektičkim odnosima. Tako »širenje društvenoga kruga« ne znači nužno zatamljivanje individualne osobnosti. Upravo suprotno, ono može potaknuti težnje za ponovnom afirmacijom individualne osobnosti. Naravno, taj pomak »ima svoju cijenu«, pa se Simmelu često prebacuje kako je društvenost shvatio na izvanvremenski, nepovijesni način.

U horizontu klasične sociologije te je zamke nastojao izbjeći Weber, koji također inzistira na relacionističkom shvaćanju integracije. Kriterij razlikovanja integracije u zajednici i društvu jest društveni odnos, primarno shvaćen kao odnos pojedinca i društvene skupine. U teorijskom modelu M. Webera društveni je odnos povezan s djelovanjem pojedinaca koji u njemu sudjeluju, a uvjet društvenoga djelovanja jest recipročnost smisla koji pojedinci pridaju svom djelovanju. Društveni odnos postoji samo ako postoje izgledi da se odvijalo, da se odvija ili da će se odvijati djelovanje koje je smisljeno povezano s nekim drugim djelovanjem. U protivnome prestaje društveni odnos, bez obzira na njegov moguć sadržaj (Weber, 1976/1: 18). Iz tih teorijskih pretpostavki Weber izvodi koncepte zajednice i društva. Pojam zajednice uključuje odnos utemeljen na subjektivnom osjećaju pojedinaca da pripadaju jedni drugima (Weber, 1976/1: 18). U tom se pogledu odnosi u zajednici mogu shvatiti kao prije svega osobni odnosi utemeljeni na afektivnome ili tradicionalnom djelovanju. Za razliku od toga, uspostavljanje odnosa tipa društva (*Vergesellschaftung*) utemeljeno je na ciljno-racionalnom djelovanju, a odnosi su posredovani interesima i kompromisom. S time u vezi kod Webera je prisutno razlikovanje društvene pripadnosti i vezanosti. Ta dva pojma izražavaju zapravo dva idealnotipska određenja društvene integracije, pri čemu je pojam društvene pripadnosti primjereniji odnosima tipa zajednice, koji uključuju svijest o pripadnosti. Vezanost je odnos zasnovan na sporazumu (Weber, 1986: 187). Iako su odnosi tipa zajednice karakteristični za predmoderna društva, a odnosi zasnovani na sporazumu tipični za moderna, u stvarnosti oni nisu na taj način radikalno razdvojeni. Teorijske i empirijske posljedice Weberovih teza imaju dalekosežne posljedice. Ako je društvena pripadnost subjektivno određena, ona se ne mora poklapati s »objektivnim« smještajem pojedinca u modernim društvenim strukturama. Drugim riječima, ekonomska i politička vezanost uz moderne organizacije ne mora nužno uključivati osjećaje grupne pripadnosti karakteristične za predmoderne zajednice. S druge strane, interesno i racionalno sudjelovanje u određenim društvenim skupinama, ne isključuje nužno afektivnu pripadnost drugim skupinama. U tom se smislu može govoriti o neposrednim i posrednim odnosima kao što to čini Calhoun, koji pitanje integracije predmodernih i modernih društava povezuje upravo s dominantnom ulogom tih dvaju tipova odnosa (Calhoun, 1992: 210). Iako se te distinkcije ne mogu mehanički primijeniti na razlikovanje predmodernih i modernih društava, izvjesno je da je važnost posrednih odnosa za regulaciju i integraciju modernih društava u stalnom porastu.²

² Moderna su društva nezamisliva bez političkog nadzora koji provode državne institucije i djelovanja tržišnih mehanizama širokih razmjera (nacionalnih i globalnih). Pritom prevladava korporacijska organizacija društva, za razliku od organizacije predmodernih društava koja je individualizirana i predstavljena u suverenoj osobnosti kraljeva ili crkvenih velikodostojnika.

Teorijska suprotstavljenost dviju navedenih perspektiva nalazi svoj izraz i na području metodologije istraživanja. Za strukturalnofunkcionalistički pristup karakteristična je analiza normativnih i institucionalnih društvenih struktura. Metode koje uključuje strukturalna analiza primjerene su relativno stabilnim obrascima u jednostavnim društvima i zato je uporaba takve metodologije bila česta osobito u funkcionalističkoj antropologiji. Za teoriju društvene akcije, koja stavlja naglasak na djelovanje društvenih aktera, tipična je »mrežna analiza« (Katunarić, 1988: 48–54), usmjerena na istraživanje odnosa koji se uspostavljaju zbog djelovanja različitih društvenih aktera. Za takvu metodološku usmjerenost u novijoj se literaturi upotrebljava i pojam *strateška analiza* s obzirom na to da se kao primarni cilj postavlja razumijevanje i objašnjenje interesâ, motivâ i ciljevâ koji usmjeravaju djelovanje ključnih društvenih aktera.

Imajući u vidu obje spomenute teorijske pozicije, moglo bi se zaključiti kako nijedna od njih uzeta zasebno ne daje zadovoljavajuće objašnjenje integracijskih (i dezintegracijskih) procesa u društvima poput hrvatskoga. Klasični funkcionalizam naizgled je gotovo neupotrebljiv u istraživanju integracijskih (i dezintegracijskih) procesa u tranzicijskim uvjetima koje karakteriziraju radikalne promjene, anomijske situacije i u pojedinim slučajevima raspad institucionalnih obrazaca. Nasuprot tome relacionistički pristupi stavlajući naglasak na sukobe nisu u stanju, svaki za sebe, obuhvatiti pritiske koje na društvene aktere u tranzicijskoj areni vrše tradicijom određene vrijednosne strukture, rezistentne strukture (kao što su religijske) ili međunarodni čimbenici. Istodobno interakcionizam, koji je pokušao utemeljiti teoriju integracije isključivo u horizontu odnosâ na mikrorazini društvenosti, lako zapada u pojednostavljeno psihologiziranje.³

Jedan od ozbiljnijih pokušaja povezivanja suprotstavljenih teorijskih pogleda na problem integracije jest onaj Lockwoodov iz 1964. godine (Lockwood, 1964), koji polazi od razlikovanja systemske i društvene integracije. Prema njegovu mišljenju razlikovanje systemske i društvene integracije upućuje na dva različita mehanizma koja su važna za uspostavljanje društvenoga poretka odnosno sukoba. Društvena integracija tiče se odnosa među akterima, dok se systemska integracija odnosi na usklađenost/neusklađenost dijelova društvenoga sustava. U prvu skupinu mehanizama spadaju načini na koji društveni akteri shvaćaju društvenu stvarnost, kao i strategije kojima se koriste u afirmaciji vlastitih interesa. Systemsku integraciju moguće je shvatiti kroz Parsonsovu shemu, koja uključuje četiri podsustava (adaptacija, postizanje ciljeva, integracija i latentija – skraćeno AGIL). Systemska se integracija u tom smislu može shvatiti kao razina usklađenosti/neusklađenosti vrijednosti i normi koje su obuhvaćene institucionalnim obrascima čija je zadaća osigurati spomenute funkcionalne preduvjete. Tako je tipičan primjer neusklađenosti sukob između tradicionalnih patrijarhalnih vrijednosti i normi koje reguliraju sferu rada (postizanje ciljeva), a zasnovane su na sustavu povlastica i moderne racionalnosti utemeljene na impersonalnim normama.⁴ Drugu dimenziju systemske integracije čini usklađenost između normativne (formalne) i stvarne (utilitarne) razine. U svakom slučaju, integracija sustava podrazumijeva relativno visok stupanj us-

³ Te zamke nije uspio izbjeći ni P. Blau. Vidjeti o tome njegov rad »A Theory of Social Integration« (1960).

⁴ Promatrano s tog stajališta, i korupcija se može protumačiti kao oblik nedostatne systemske integracije odnosno kao »neusklađenost« uobičajene prakse i zahtjevâ moderne organizacije.

klađenosti normativne i sadržajne sfere u funkcioniranju sustava. Ta je druga proturječnost metodološki jako važna u operacionalizaciji koncepta systemske integracije jer pokazuje njezinu višedimenzionalnost. U sklopu klasične sociologije normativnom je stranom systemske integracije bila zaokupljena ponajprije funkcionalistička teorija. Nasuprot tome stvarno i sadržajno funkcioniranje kapitalističkoga sustava bilo je najveća preokupacija Marxa, nakon što je normativno-pravne aspekte okarakterizirao tek kao jedan oblik mistificirane (ideološke) svijesti.

Poseban problem, koji ističe N. Mouzelis analizirajući Lockwoodov pristup, odnosi se na pitanje društvenih promjena. Institucije nisu antropomorfni entiteti, a njihova neusklađenost ne dovodi automatski do transformacije sustava (Mouzelis, 1997: 113). Drugim riječima, promjene sustava i podsustava ovise o djelovanju društvenih aktera. Hoće li proturječnosti u funkcioniranju pojedinih dijelova društvenoga sustava rezultirati promjenama i kakve će one biti, najviše ovisi o tome kako ključni akteri percipiraju usklađenost/neusklađenost sustava, kakve strategije osmišljavaju za otklanjanje nedostataka te kako stvarno djeluju u smislu promjena ili održavanja *status quo*. Time Mouzelis ipak pomiče težište integracije prema društvenoj integraciji. Naravno, mogućnosti promjena uvjetuju i karakteristike pojedinih institucija. Iako je za sve institucije karakterističan konzervativizam, neke pružaju veći otpor promjenama nego druge. U tom smislu lakše su bitne intervencije u pravni ili obrazovni podsustav nego gospodarski.⁵

U jednoj drugačijoj teorijskoj perspektivi, koju predstavlja njegova teorija komunikacije, J. Habermas nastoji pokazati kako je potrebno razlikovati zapravo dva različita načela integracije u modernim društvima: prvo, koje uključuje konkretne društvene odnose i tipično je za »svijet života«, i drugo, prema kojemu funkcioniraju društveni sustavi. Integracija »svijeta života« utemeljena je na djelovanju aktera, okrenuta prema »unutarnjim« odnosima u zajednici i treba osigurati reprodukciju kulturnih značenja, solidarnosti i identiteta. Habermasovim riječima:

»O socijalnoj integraciji govorimo s obzirom na sisteme institucija u kojima su područstveni subjekti koji govore i djeluju; društveni se sistemi ovdje pojavljuju u aspektu *svijeta života* koji je strukturiran simbolički. O systemskoj integraciji govorimo, pak, s obzirom na specifične aktivnosti usmjeravanja jednog samoregulativnog *sistema*; društveni sistemi pojavljuju se ovdje u aspektu sposobnosti održavanja svojih granica i svog ustrojstva savladavanjem kompleksnosti nestalne okoline« (Habermas, 1982: 13).

Na temelju društvene integracije pripadnici zajednice identificiraju se jedni s drugima i sa zajednicom kojoj pripadaju. Integracija sustava počiva na funkcionalnim zahtjevima i kao takva uglavnom je izvan utjecaja konkretnih aktera te je svojevrsan »izvanjski« pogled na društveni svijet. Ipak, vezu između društvene i systemske integracije Habermas nalazi u pojmu identiteta, a ona posebno dolazi do izražaja u krizama sustava. Habermas naglašava kako »krizna stanja imaju oblik dezintegracije društvenih institucija«. Budući da se članovi nekog sustava međusobno identificiraju kao pripadnici

⁵ Na to upućuje i tzv. ekonomski determinizam, koji se obično pripisuje klasičnome marksizmu. Teza o sveopćoj određenosti sustava načinom proizvodnje, kako su kritičari Marxa odavno pokazali, ponešto je pretjerana, ali je neosporno da su strateške intervencije u ekonomski podsustav povezane s promjenama u svim ostalim institucijama.

iste skupine, oni preko »grupnog identiteta potvrđuju identitet svoga ja« (Habermas, 1982: 12). O krizi se može govoriti tek kada članovi društva iskuse strukturne promjene kao kritične za ustrojstvo sustava i kada osjete da im je ugrožen društveni identitet.

Habermasov pristup nastoji provesti sintezu klasične teorijske tradicije kombinirajući durkheimovsku i weberovsku perspektivu. Razdvojenost »svijeta života« i sustava utemeljena je na evolucionističkom konceptu diferencijacije. Za razliku od predmodernih društava, u kojima nije postojala razdvojenost svijeta života i sustava, u modernim društvima evidentna je ne samo diferencijacija spomenutih sfera već i diferencijacija među pojedinim vrstama društvenih institucija. Prema njegovu mišljenju do podvajanja dolazi zbog procesa racionalizacije, koji je »neizbježan za svako emancipirano društvo« (Habermas, 1984: 74). Iako je u ranijim fazama racionalizacije komunikativno djelovanje imalo funkciju kulturne reprodukcije, društvene integracije i socijalizacije (Habermas, 1987: 374), pod utjecajem različitih sustava (prije svega ekonomskoga i političkog) svijet života sveden je na jedan od podsustava. Osnovni je problem modernih društava u tome što sustavi putem dirigiranih posrednika kao što su novac i moć koloniziraju svijet života uništavajući »komunikativno djelovanje« koje je tipično za odnose u svijetu života. Složene strukture sustava, poput ekonomije, politike i pravnoga sustava, iskorištavaju svijet života i uspostavljaju izvanjsku kontrolu nad komunikativnim djelovanjem čiji je cilj konsenzus, a ne dominacija. Teorija kolonizacije povezuje Habermasovo shvaćanje društvene integracije s Weberovom, a u krajnjoj konzekvenciji i Marxovom teorijom društva. Na taj način Habermas iznova afirmira Weberovu tezu o dominaciji formalne nad sadržajnom racionalnošću, ali važnu ulogu imaju i koncepti eksploatacije i alijenacije koji su razvijeni u marksističkoj teoriji društva. Usprkos intelektualnom naporu da se prevlada jaz naslijeđen od klasične teorije, razdvajanje vanjskih i unutarnjih odnosa izaziva prilično ozbiljne teorijske i metodološke probleme u istraživanju društvene integracije jer se već postojećim dihotomijama time pridružuje još jedna, utemeljena na različitim izvorima, sredstvima i mogućnostima komunikacije. U tom kontekstu prisutna je tendencija da se problem integracije svede na pitanje koordinacije među dijelovima sustava, pri čemu kontrolirani mediji imaju ključnu ulogu u nekim institucijama (gospodarstvo, politika), dok su komunikativni mehanizmi svedeni na druge institucije (npr. obitelj, kulturne i religijske institucije).

Prema Mouzelisu konceptualizacija društvene integracije postaje još apstraktnija u radovima A. Giddensa, koji se nastojeći prevladati proturječnost djelovanja aktera i sustava, konceptima društvene i sistemske integracije koristi kao supstitutima za mikroperspektivu i makroperspektivu (Mouzelis, 1997: 116). Problem integracije postavlja se kod Giddensa kao međuodnos aktera u vremensko-prostornoj dimenziji. Društvena integracija u tom je kontekstu shvaćena kao međuodnos aktera u uvjetima njihove nazočnosti odnosno interakcije »licem u lice« (Giddens, 1984: 376), dok se pojam sistemske integracije odnosi na uzajamni odnos aktera izvan uvjeta njihove nazočnosti. Prva bi odgovarala mikrorazini društvenosti odnosno »suženoj« vremensko-prostornoj dimenziji, a druga bi predstavljala makrorazinu ili »proširenu« vremensko-prostornu dimenziju društvenosti. Kod Giddensa su društvena i sistemska integracija međusobno čvrsto povezane u konceptu društvene akcije tako da svakodnevne rutine određuju u

krajnjoj liniji i najsloženije organizacijske sustave. U tom smislu moglo bi se reći kako je u horizontu teorije strukturacije prevladana podvojenost akteri/sustav, ali kao glavni problem kod Giddensa ostaje pitanje dinamike širenja i sužavanja prostorno-vremenske dimenzije interakcije.⁶

Valja naglasiti da je značenje navedenih distinkcija kod Lockwooda, Habermasa i Giddensa prije svega analitičko. One nisu usmjerene na teorijsko razdvajanje strukture i djelovanja već upravo suprotno, kroz njihovo razlikovanje nastoji se utvrditi njihova povezanost. To postaje jasnije ako se pozornost usmjeri na procese konstrukcije društvenih struktura (sustava). U tom slučaju odnosi između »objektivnosti« društvenih struktura i »subjektivnosti« društvenoga djelovanja dobivaju drugačije značenje. Giddens u svojoj teoriji strukturacije na različitim mjestima naglašava kako su strukturni elementi istodobno i elementi i rezultati društvenoga djelovanja (Giddens, 1984). Ključni društveni akteri ne samo da mogu svjesno utjecati na konstrukciju elemenata sustava već mogu i modificirati kontekst (kulturni, ekonomski, politički) u kojem se odvija konstrukcija sustava. To opet ne znači da ne postoje strukturni pritisci na društvene aktere. Spomenuti problem usklađenosti/neusklađenosti uspostavljenih institucionaliziranih dijelova sustava glavni je izvor tih pritisaka. Upravo kroz te proturječnosti najbolje se izražava objektivnost društvenih struktura, koje svakako povratno utječu na djelovanje aktera. Usto, i neusklađenost institucionalnih rješenja može se shvatiti sa stajališta njihovih kreatora kao skup neželjenih posljedica nekog određenog djelovanja. Pritom ne treba posebno isticati kako ista »objektivna« stvarnost za druge aktere može imati funkcionalna obilježja. Jednako vrijedi i za procese »usklađivanja« institucionalnih struktura odnosno za pitanje društvenih promjena. Odvijanje takvih procesa podrazumijeva kako postojanje sistemskih rješenja u obliku institucionaliziranih obrazaca tako i aktere koji su zainteresirani za promjene. Zato i različiti procesi imaju različito značenje za različite aktere, o čemu onda ovisi i potpora odnosno suprotstavljanje navedenim procesima, primjerice institucionalnim promjenama. Važno je pitanje koji su društveni akteri u određenom vremenu i prostoru ključni za integraciju i na koji način percipiraju institucionalne okvire društvenosti. O tome će ovisiti mogućnost sklapanja različitih koalicija i saveza, što može ojačati društvenu osnovu za promjene, ali i dovesti do sukoba s onim akterima koji na drugačiji način percipiraju postojeći sustav. O tome ovise objašnjenja dezintegracijskih procesa, ali i njihovi izvori tj. institucionalna rješenja koja treba mijenjati. U svakom slučaju, problemi društvene strukture i društvene akcije (sistemske i društvene integracije) isprepleteni su i nerazdvojivi. Istodobno taj dualizam ostaje ključno pitanje teorijskih i empirijskih ispitivanja suvremene sociologije. Podvojenost strukture i djelovanja, kao i derivirane dihotomije poput subjektivnog/objektivnog, unutarnjeg/izvanjskog, mogu imati tek metodološki smisao, nikako ontološki. Uporaba takvih dihotomija ima smisla samo ako one odražavaju dijalektičku povezanost koja postoji u društvenome svijetu. Navedeni koncepti omogućuju bolje razumijevanje i objašnjenje onoga što se u društvenoj stvarnosti zbiva, ali i razumijevanje načina na koji sami akteri percipiraju sistemska određenja, kao i vlastite vrijednosno-normativne usmjerenosti. Sa stajališta istraživanja integracijskih procesa to znači da funk-

⁶ To pitanje ostaje kao »lajtmotiv« svih radova A. Giddensa.

cionalna i strateška (mrežna) analiza moraju biti uporabljene na inovirani, međusobno povezan način.

Razmotrena teorijska stajališta pokazuju složenost integracijskih i dezintegracijskih procesa u suvremenim društvima, kao i njihovu višedimenzionalnost. Međutim, za potrebe empirijskoga istraživanja (re)integracijskih procesa u hrvatskome društvu, važno je preispitati na koje se načine navedeni teorijski aspekti »prelamaju« kroz iskustvo modernoga zapadnog društva, čemu teži i hrvatsko društvo. Radi formuliranja hipoteza istraživanja, uza spomenute vrlo apstraktne teorijske aspekte valja razmotriti i konkretnije (supstantivne) aspekte integracijskih procesa. U teoriji komunikativnoga djelovanja J. Habermas upozorio je na važnost identiteta u povezivanju systemske i društvene integracije. Za autore koji, poput A. Giddensa i N. Mouzelisa, težište u integracijskim procesima stavljaju na djelovanje društvenih aktera, institucije nisu antropomorfnih entiteta koji postoje kao »objektivne« činjenice. Upravo suprotno, institucije su povezane sa značenjima koja imaju za određene društvene aktere, s vrijednosnim sustavima na kojima se temelji djelovanje aktera. Kako kaže M. Perkmann, »one služe kao kriteriji djelovanja i nedjelovanja« i »kao takve one su važan čimbenik u zasnivanju identiteta« (Perkmann, 1998: 499). Ovdje nije riječ samo o konstrukciji apstraktnih teorijskih veza već o procesima izgradnje identiteta u konkretnim povijesnim situacijama. U tom smislu valja se prisjetiti riječi M. Castellsa kako je lako »složiti se s činjenicom da su, sociološki gledano, svi identiteti izgrađeni. Pravo pitanje je kako, iz čega, tko ih je izgradio te zašto« (Castells, 2002: 17). Zbog toga se proces izgradnje identiteta uvijek odvija u kontekstu koji je obilježen odnosima moći. Prema Castellsu društveni je kontekst izgradnje identiteta određen proturječnim procesima u kojima se nerijetko prožimaju legitimirajući naponi postojećih institucija i djelovanje aktera koji traže preobrazbu društvene strukture (Castells, 2002: 18). Neosporno je da je razdoblje modernosti obilježeno nacionalnom državom kao dominantnim okvirom u kojemu se odvijaju procesi systemske i društvene integracije. Ipak, u uvjetima kasne modernizacije te okvire probijaju procesi ekonomske globalizacije, koja po definiciji nosi pretežno obilježja systemske integracije. Kako je pokazao Castells, to izaziva svestranu mobilizaciju u obrani kolektivnih identiteta – od oživljavanja nacionalizma preko različitih oblika religijskog fundamentalizma do teritorijalnih identiteta. Upravo zbog toga rasprava o procesima i akterima društvene integracije ne može zaobići konkretnija pitanja o proturječnostima nacionalne integracije i izazovima koji se pred nju postavljaju, kako na systemskoj razini tako i na razini društvene akcije. Zbog toga ćemo se u nastavku dotaknuti nekih proturječnosti nacionalne integracije i izazova koji se stavljaju pred taj, i danas dominantan oblik integracije.

Kultura nacionalizma kao društvena i systemska integracija

Bez obzira na suprotstavljenost i razlike interpretacijskih pristupa, danas gotovo nitko ne osporava činjenicu da je s modernim društvom povezan nacionalizam kao glavni oblik integracije. U okviru klasične sociologije opće je prihvaćena pretpostavka o nespojivosti industrijaliziranoga društva i predmodernih mehanizama društvene integracije. Zanimljivo je da sasvim različiti autori, kao što su primjerice Durkheim i Marx, nisu u nacionalnoj državi nalazili put za izlazak iz društvene diferencijacije i fragmen-

tacije industrijskoga društva. Prvi je mogućnosti društvene integracije vidio u moralnoj reintegraciji društva i novim oblicima društvene solidarnosti, a drugi u radikalizaciji klasnoga sukoba koji bi trebao iznjedrati društvo integrirano na klasno neproturječnim temeljima. Danas, nakon neuspjeha alternativnih projekata društvenoga razvoja, poput realsocijalističkoga, lako je ustvrditi povijesnu neupitnost nacionalizma i nacionalne države kao glavnih mehanizma integracije. Kao što je općepoznato, nakon dezintegracije socijalističkih poredaka tranzicijska su društva uglavnom slijedila takve obrasce reintegracije. Pitanje koje se nameće glasi: koji su dometi i granice nacionalne integracije i je li ona dostatna za integraciju društva u suvremenim uvjetima?

Neosporno je da se nacionalistička integracija tako uspješno postavila nasuprot ubrzanoj kapitalističkoj diferencijaciji zbog višestrukih razloga. Kako navode Delanty i O'Mahony (2002: 30), nacionalizam treba biti shvaćen kao intrinzičan modernosti. U tom pogledu važna je njegova uloga u kulturnoj, ekonomskoj i političkoj integraciji modernih društava. Ipak, bilo bi pogrešno povezanost modernosti i nacionalizma shvatiti na jednosmjernan način. Na dijalektičku povezanost kapitalizma i nacionalizma u ranim fazama modernizacije odavno su upozorili autori poput Andersona (1990), Gellnera (1998) i Habermasa (2002). Razvoj tiskarskoga kapitalizma i novih komunikacijskih tehnologija općenito doveo je do stvaranja temeljnih pretpostavki za homogenizaciju narodâ na širim teritorijalnim prostorima, za stvaranje inovirane javne sfere i civilnoga društva koje je bilo sposobno dovesti u pitanje apsolutistički karakter političke vlasti. Tek na tim pretpostavkama izrastaju mogućnosti za uspostavljanje nove ideologije zajedništva u obliku nacionalizma. Konkretna predodžba novoga zajedništva izvedena je putem predstavničke demokracije, suverenih teritorijalnih granica, nacionalno određenih društvenih institucija, ali i različitih imaginarija poput mita o zajedničkom podrijetlu, nacionalne domovine i zamisli o etničkom središtu nacije. Otud i temeljna proturječnost koju sa sobom od početka nosi nacionalna integracija. Ona ne znači samo novi način institucionalizacije društva već i novu ili inoviranu mitologiju i vrijednosno-normativne usmjerenosti. U tom smislu može se govoriti o kulturi nacionalizma. A. Smith iznosi razlike između teritorijalnih i etničkih nacija, ali naglašava kako nije riječ o »nepropusnim« kategorijama, već prije o načelima koja su prisutna u svim nacijama u različitim omjerima (Smith, 1986: 136–137). Usprkos tome u društvenim je znanostima i dalje prisutna predodžba o nacionalizmu kao fenomenu s dva lica ili o dva idealna tipa nacionalizma koji su analitički i po prirodi suprotni. U teorijskome horizontu suvremenoga liberalizma navedena proturječnost izražava se kao suprotstavljenost građanskoga (liberalnog) i etničkoga (kulturnog) nacionalizma.

Kulturni nacionalizam odnosio bi se na osjećaje zajedništva koje počiva na vjeronjanju u mitove o zajedničkom podrijetlu, što se potvrđuje u aktualnim sličnostima u religiji, jeziku i tjelesnim karakteristikama. Mit o zajedničkom podrijetlu povezan je s drugim mitovima, poput onoga o zajedničkom zavičaju i »izabranom narodu« (Smith, 1992a). Sve bitne odrednice nacionalne zajednice (poput one o autentičnosti i jedinstvenosti i pravu na samoodređenje) počivaju na tim i sličnim mitovima (Brown, 1999: 282). Tako shvaćen koncept kulturnoga nacionalizma vrlo je blizak konceptu primordijalne etničnosti. On je shvaćen kao autoritaran, neliberalan, arhaičan i nespojiv s aktualnim modernizacijskim procesima. Tvrdi se da kulturnom nacionalizmu nedostaje izražena poli-

tička dimenzija jer je obuzet održanjem kulturnoga jedinstva zajednice, što katkad i nije povezano s pitanjem nacionalne države.

Politički (građanski) nacionalizam također je okrenut zajednici, ali za razliku od kulturnoga počiva na uvjerenju da zajednički teritorij (shvaćen kao zavičaj-domovina) i sudjelovanje u zajedničkim institucijama dovode do stvaranja posebnoga nacionalnoga karaktera i građanske kulture, tako da su svi građani bez obzira na podrijetlo obuhvaćeni »zajednicom zajedničke sudbine«. Zajednica je shvaćena kao utemeljena na moralnim obvezama pripadnikâ, iz čega tek proizlazi kultura javnosti kojom se masa uzdiže do nacije. Za razliku od kulturnoga nacionalizma, koji je okrenut prošlosti, građanski nacionalizam često se shvaća kao napredan jer zajednicu vidi ponajprije kroz procese njezina formiranja. Usprkos tome, kako ističe D. Brown, to ne mora nužno značiti da je građanski nacionalizam u moralnom smislu progresivan, a kulturni reakcionaran, jer moralnost ne ovisi o kronologiji (Brown, 1999: 283).

Pojedini autori povezuju te idealne tipove s društvenom strukturom. Tako Hans Kohn govori o zapadnome i istočno-srednjoeuropskom nacionalizmu. Prema toj je interpretaciji zapadni nacionalizam pretežno politička pojava koja je usko vezana uz stvaranje nacionalne države i povezana s konceptima individualnih sloboda i racionalnoga kozmopolitizma (Brown, 1999: 285). U istočnom nacionalizmu, u koji se, od europskih, svrstavaju njemački i ruski, prevladavaju etnička obilježja. Za njega su karakteristični genealogija i pretpostavljene krvne veze, mobilizacija masa, narodni jezik, običaji i tradicija (Smith, 1991: 11). J. Kellas naglašava kako je zapadni nacionalizam naglašeno inkluzivan, liberalniji i demokratskiji te nije toliko ogrezao u genocidnoj praksi, nasilnom preseljenju naroda i slično. Istočni je nacionalizam etnički ekskluzivan, netolerantan i često autoritaran (Kellas, 1991: 73).

Takva dihotomna tipologija nacionalizma u posljednje je vrijeme izložena oštrim kritikama. Jedna od ključnih primjedbi jest ona kako u stvarnosti politički i kulturni elementi nacije ne mogu biti razdvojeni. Već je M. Weber isticao da je »značenje 'nacije' obično zasnovano na nadmoći, ili barem nezamjenjivosti 'kulturnih dobara' koja se čuvaju i razvijaju samo njegovanjem posebnosti dotične skupine« (Weber, 1976/2: 30). Na suvremeniji način takav je stav izražen i kod A. Smitha, koji pokazuje kako država zahvaljujući svojim institucionalnim sredstvima, pravnom poretku, fiskalnoj politici i vojnoj sili posjeduje velike mogućnosti za zaštitu i promociju kulture, čak i izvan državnih granica (Smith, 1992b: 55–76).

Iz navedenoga proizlazi da kultura nije tek sredstvo u nacionalističkom djelovanju već je bitan dio njegove strategije. Riječ je, kako bi rekao S. Vrcan, o »osobitom shvaćanju kulture s velikim političkim nabojem« (Vrcan, 2002: 278). Pravi problemi nastaju u trenutku kad kultura nacionalizma počne funkcionirati kao način života zajednice. Tada nisu posrijedi samo intelektualne rasprave o tome što određuje nacionalnu zajednicu u odnosu na druge. Kao što su pokazala zbivanja na području bivše jugoslavenske države (ali i u drugim slučajevima), kultura nacionalizma može postati oružje ubitačnije od stvarnog oružja. Parafrazirajući Eagletona, Vrcan ističe kako »kultura nije samo ono što ljudi stavljaju u *walkman* već i ono za što ubijaju druge« (Vrcan, 2002: 279).

Koje bi dakle bile temeljne značajke kulture nacionalizma? Kultura nacionalizma funkcionira kao zatvoreni sustav vrijednosti i normi. One su ograničene na nacionalnu zajednicu i glavni su izvor nacionalnoga identiteta. Definiranje granica zajednice osnovna je funkcija kulture nacionalizma. Ipak, društvene granice koje su određene kulturom mogu se širiti i sužavati ovisno o različitim čimbenicima – izvanjskim i unutarnjim. Tako će osjećaj izvanjske ugroženosti i prijetnje silom nužno dovesti do kulturne homogenizacije. D. Horowitz pokazuje kako je dolazilo do sužavanja društvenih granica u kolonijalnim uvjetima. Fragmentirane kulturne skupine homogeniziraju se pod prijetnjom asimilacije, jačajući one kulturne elemente koji su zajednički, bez obzira na postojeće razlike u jeziku, religiji itd. (Horowitz, 1985: 70). Sužavanje kulturnih granica očigledno je i u procesima raspada biše jugoslavenske države, kad je na području jezika jedno od presudnih pitanja »nacionalnog ponosa« postalo utvrđivanje jezičnih standarda.⁷ To naravno nije slučajno, jer kultura nacionalizma inzistira na razlikama između nacionalnih zajednica. Da bi se granice održale i utvrdile, potrebno je svesti kulturnu komunikaciju na najmanju moguću mjeru.

Poseban aspekt kulture nacionalizma jest njezina teritorijalizacija. Kultura nacionalizma neposredno je povezana s teritorijem zato što nacija nalazi ispunjenje svojih težnji u modernoj nacionalnoj državi. Nacionalna država u osnovi objedinjuje tri elementa: narod, kulturu i teritorij. Tek kroz to trojedinstvo nacija postaje stvarnom zajednicom i dobiva za svoje pripadnike konkretan, gotovo prirodni oblik. Nacionalizam se u tom smislu može shvatiti kao pokret čiji je cilj integracija spomenutih elemenata kako bi se ideja nacije ostvarila (postvarila). Upravo kultura omogućuje transformaciju teritorija u društveni, nacionalni prostor. Kako kaže Vrcan, kultura (nacionalizma, op. a.) teritorijalizira se tako da se geografski prostori i društveni prostori poklapaju (Vrcan, 2002: 280). Prostor je nezaobilazan element u konstrukciji nacionalnih identiteta. Društveni prostor određen je prije svega kulturnim elementima, tj. vrijednosnim i normativnim aspektima društvenoga života. To je onaj aspekt društvenosti u kojemu se susreću materijalne pretpostavke zajedničkog života (kao što je teritorij) i njihovi simbolični izrazi kao što su »socijalni milje« ili kulturna situacija. Moglo bi se ići i korak dalje pa ustvrditi kako je konstrukcija društvenoga prostora u osnovi konstrukcija kolektivnih identiteta. Upravo je zato situacijska teorija identiteta plodonosni okvir za istraživanje kolektivne identifikacije (Sekulić et al., 2004: 207).

Na taj način uspostavljanje granica (*boundaries*) postaje ključno pitanje za objašnjenje djelovanja kulture nacionalizma. D. Conversi naglašava da je moderni nacionalizam specifičan u odnosu na predmoderne oblike identifikacije jer se bori za brisanje unutarnjih granica (prije svega društvenih) i jačanje vanjskih (Conversi, 1995: 7). B. Anderson je upravo u širenju tiskarske tehnologije prepoznao korijene moderne nacije i nacionalizma, prije svega onoga koji hvata zamah nakon reformacije. Moderni su mediji otad neizmjerljivo povećali mogućnosti modernizacije i brisanja predmodernih ograničenosti i identiteta. Valja imati na umu da strategija nacionalizma uključuje i neka sredstva koja nisu tako »civilizirana«. Etnonacionalistički separatizam koji se razbuktao u

⁷ To se ne odnosi samo na slučaj razdvajanja srpskog i hrvatskog jezika već i na pokušaje uspostavljanja crnogorskoga i bošnjačkog jezičnog standarda.

nizu zapadnoeuropskih država tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, predstavlja, barem dijelom, reakciju na pokušaje brisanja podnacionalnih kulturnih identiteta. Ipak, najradikalniji oblici brisanja unutarnjih granica jesu genocid i preseljenje društvenih skupina za koje dominantni nacionalizam pretpostavlja da ih nije u stanju asimilirati. Ratni sukobi na području bivše Jugoslavije nude mnoštvo primjera takva brisanja unutarnjih granica.

Naravno, praktična ostvarenja kulture nacionalizma u obliku konstrukcije i održavanja granica ovisit će o nizu čimbenika. Društveni uvjeti i političke okolnosti svakako su čimbenici koje valja uzeti u obzir, ali ključno je djelovanje elitnih skupina. One djeluju kao glavni društveni akteri u nacionalnoj integraciji. Prema S. Eisenstadtu najvažniju ulogu imaju političke elite, koje upravljaju regulacijom moći u društvu. Drugu kategoriju društvenih aktera čine kulturne elite, čija je ključna uloga u konstrukciji značenja. Treća su skupina »artikulatori solidarnosti«, čija je osnovna zadaća jačanje povjerenja u zajednički život i učvršćivanje zajedničkih veza (Eisenstadt, 1992: 413). U kontroli nad alokacijom najvažnijih društvenih resursa (političkih, ekonomskih i kulturnih) nijedna elita ne djeluje autonomno, već se na razini konkretnoga društva uspostavljaju različite koalicije. Osnovna obilježja društvene strukture ovisit će prije svega o načinu percipiranja zajedničkih interesa i o savezu elitnih skupina u određenoj sredini. Dominantna uloga različitih elita stavit će naglasak na pojedine oblike kontrole nad resursima, koji mogu biti pretežno politički, ekonomski, ideološki itd.

Heterogenost društvenih aktera i različitost društvenih uvjeta glavni su uzroci nestabilnosti društvenih struktura, ali i izvori kontinuiranih društvenih sukoba u okvirima nacionalne integracije. Unutarnja dinamika svakog društva uključuje društvene skupine koje na različite načine doživljavaju institucionalna rješenja na području politike, gospodarstva i kulture. Neke od njih bit će sklone većem konformiranju s normativnim sustavima koje uspostavljaju koalicije elita, dok ih druge mogu doživljavati tek kao nužno zlo, a u stvarnosti će nastojati afirmirati drugačiji način života te zastupati drugačije ideje i predodžbe društvenoga razvoja zasnovane na drugačijim simboličnim premisama. O djelovanju elitnih skupina i njihovih međusobnih saveza u velikoj mjeri ovisi uporaba taktičkih sredstava u ostvarenju strategije nacionalizma u pojedinim društvima. Tako će u pojedinim slučajevima uspostavljanja i održavanja nacionalnih granica prevladati pretežno racionalna i pragmatična sredstva (europski Zapad), a u drugim će slučajevima kultura nacionalizma pronaći uporište u afektivnoj vezanosti za mitove i ideje koje promoviraju nacionalističke kulturne elite (europski Jugoistok).

U mobilizaciji masa za ostvarenje individualiziranih interesa elita, često je pozivanje na kolektivne identitete. Kao što zorno pokazuje R. Kalanj, na djelu su u tom pogledu brojne »zamke identiteta« kao što su primjerice etnički populizam ili religijski neokomunitarizam. Kalanj naglašava kako to nisu tek zamke identiteta, »nego i artifičijelni ili spontani odgovori na neuspjeh društvene integracije« (Kalanj, 2003: 52). Takav »zov identiteta« u suprotnosti je sa zapadnoeuropskom demokratskom tradicijom borbe za jednakost, poštovanjem ljudskih prava i emancipacijom subjekta od dominacije sila društvenoga i političkog poretka. Pozivanje na populizam može naravno biti motivirano težnjom za ponovnim uspostavljanjem zajednice, ali u osnovi ima izrazito in-

strumentalističko značenje jer se djelovanje društvenih skupina i pojedinaca stavlja u funkciju sasvim suprotnih ciljeva. Kao što iskustvo neprestano pokazuje, kolektivno djelovanje na takvim osnovama samo dodatno jača represivnost političkoga poretka jer pruža alibi za obračun s političkim neistomišljenicima na različitim područjima društvenoga života (jezik, kultura, znanost i obrazovanje). S druge strane takvi su identiteti sporni jer u biti ne pridonose afirmaciji pojedinca kao subjekta zato što onima koji su različiti osporavaju subjektivnost u smislu političke, kulturne i društvene afirmacije. U takvim okolnostima inkluzivnost nacionalizma, koji je proveo povijesnu misiju društvene integracije, lako se transformira u ideologiju društvenog isključivanja. Ipak, u uvjetima kasne modernizacije nacionalna integracija u obliku nacionalne države podvrgnuta je izazovima i pritiscima s različitih strana.

Alternative kasne modernizacije: transformacija nacionalne države

Proturječnosti nacionalne integracije danas su evidentne svuda. Raspad zajednica na prostorima Balkana i šire, koji je obilježio posljednje desetljeće 20. stoljeća, nametnuo je i dominantne teme za 21. stoljeće. Integracijski mehanizmi, za koje se jedno vrijeme činilo da mogu zamijeniti predmoderne temelje zajedništva, počeli su već od druge polovine 20. stoljeća pokazivati napukline, koje je s vremenom bilo sve teže prikrivati. Zamisli o zajedništvu ponegdje su nestale gotovo neprimjetno, u obliku baršunasta plašta koji je prekrrio noviju zajedničku prošlost, a drugdje je nasilje eksplodiralo poput stoljećima zadržavane bujice. Međutim, kao što nakon svakog razdoblja sukoba valja iznova pregovarati o miru, tako je i dezintegracija aktualizirala temu o integraciji na novim osnovama. Razložno je pretpostaviti da su neposredni događaji s kojima su suočeni procesi društvene integracije tek izvanjska pojava dubljih društvenih poremećaja čije podrijetlo i objašnjenje valja potražiti u procesima koji zahvaćaju suvremeno društvo.

Na europskom se Jugoistoku jedno vrijeme mislilo kako se treba samo vratiti na nultu poziciju i početi iznova. Nacionalizam i obnova (rekonstrukcija) nacionalnih identiteta činile su se gotovo svagdje smislenom alternativom za socijalističko sivilo i bezličnost kolektivizma. Neosporno je da su nacionalistički pokreti predvođeni novokonstruiranim elitama znatno ubrzali procese dezintegracije realsocijalističkih sustava. Što je etnički karakter tih pokreta bio jasnije izražen, njihov je nastup bio razorniji. Imajući u vidu njihovu razornu žestinu, M. Walzer je 1992. te pokrete nazvao novim tribalizmom (Walzer, 1992: 164). Pravi su problemi nastali nakon toga, kada je trebalo provesti institucionalnu i socijalnu reintegraciju društva. U nastojanju provedbe vlastite socijalne rekonstrukcije, tranzicijske su zemlje bile pune očekivanja okrenute prema širem, europskom okruženju, koje su smatrale svojom povijesnom perspektivom. Ipak, odjeci takvih očekivanja često su izostajali, što je znatno usporilo, a katkad i zadugo odgodilo integracijske procese. Nije to bilo zbog toga što se društvena integracija nastojala provesti na nacionalističkim osnovama, jer teško da se mogla zasnivati na nekim drugim ideološkim osnovama. Prije je razlog bio u jednom posebnom obliku etničkog nacionalizma koji je već tada (početkom devedesetih) bio za Zapad povijesno nadiđen i neprihvatljiv.

Europski Zapad već je tada imao svoje probleme, ali se oni postavljaju bitno drugačije. Uspon nacionalne integracije, kako se čini, dosegnuo je zenit i u postupnu je opadanju. U ranijim fazama modernizacije dominantna uloga u osiguranju reda i poretka pripala je nacionalnoj državi, koja je istodobno funkcionirala i kao glavno uporište modernoga kolektivnog identiteta. U uvjetima kasne modernizacije i »globalnoga kapitalizma« nacionalne države gube integracijsku snagu i na djelu je sve radikalnije odvajanje države od društvenoga života. U suvremenim su uvjetima procesi društvenih promjena radikalizirani do krajnjih granica. Glavna posljedica aktualnog procesa diferencijacije jest to što se moderna društva više ne mogu definirati na temelju strukturnih obilježja (tradicionalnih vrijednosti, načela i normi), već isključivo na temelju promjena, nadmoći instrumentalne racionalnosti i uništenja svih apsolutnih načela. Društvenost je svedena na niz stalnih promjena kojima upravljaju elite služeći se masovnom kulturom potrošnje. To je proces koji Touraine naziva »raspadom društva« i koji na različite načine zahvaća sve zemlje kasne modernizacije (Touraine, 1992: 58).⁸ S tog se stajališta povijest modernizacije u krajnjoj liniji predstavlja kao »dekompozicija zajednice«, u kojoj ključnu ulogu dobivaju individualizirani interesi glavnih društvenih aktera tj. elitâ. U takvoj situaciji nestaju i društveni pokreti (u smislu kolektivnog protesta protiv dominacije nad subjektivnošću), društvena scena praktično je ispražnjena od bilo kakva relevantna otpora i ne predstavlja ozbiljnu opasnost za institucionalizirani poredak koji kontrolira elita. Problemi integracije svedeni su na pitanje održavanja vanjskih granica, a naglasak je na razradi »obrambenih strategija«, međunarodnim krizama i ratnim prijetnjama koje ugrožavaju nacionalne interese. Kako bi rekao Touraine: »država se više ne nalazi u središtu društva, već na njegovim granicama« (Touraine, 1992: 63). Na taj način krizni procesi uvjetovani ekonomskim, tehnološkim i društvenim promjenama zahvaćaju središnje uporišne točke svakog nacionalizma, a to je pitanje vanjskih teritorijalnih granica. Promatrajući takav slijed događaja, pojedini su autori zaključili kako je riječ o »kraju teritorija« (Badie, 1996). Takav se zaključak pokazao ipak pre nagljenim jer bi to značilo i definitivni krah nacionalne države kao mehanizma društvene integracije. Realnije je stajalište onih koji smatraju da je diferencijacija, u uvjetima globalnih proizvodnih sustava i tržišta te zbog djelovanja modernih komunikacijskih sustava, prerasla integracijske mogućnosti nacionalne države (Delanty i O'Mahony, 2002: 32). Kako naglašava M. Keating u svojoj studiji o novom regionalizmu u Europi, teritorij se još ne može otpisati jer ostaje važan čimbenik u političkoj mobilizaciji, ali i važno uporište političke identifikacije (Keating, 1998: 3). Prema njegovu mišljenju potrebni su redefiniranje društvene važnosti teritorijalne dimenzije i rekonstrukcija teritorijalnog sustava djelovanja. Teritorij kao društveni sustav povezan je s različitim varijablama ljudskoga djelovanja i u tom smislu utječe na strukturiranje političkoga, gospodarskog i kulturnog djelovanja. Naravno, teritorijalnost ne utječe na društveno djelovanje neposredno, u obliku fizičke odrednice, već kroz složene procese simbolične transformacije ona poprima obilježja društvenoga prostora u kojem se odvija konkretna konstrukcija i rekonstrukcija kolektivnih identiteta, političkih

⁸ A. Touraine upozorava da se u različitim dijelovima svijeta taj rascjep odvija na različite načine. Na europskom kontinentu on se očituje u činjenici da kulture i gospodarski sustavi postaju sve više transnacionalni i time uglavnom izmiču kontroli nacionalnih država. U SAD-u se spomenuti proces odvija drugačije – u obliku širenja imperijalističkih pretenzija američke politike (Touraine, 1992: 58).

usmjerenosti, društvene solidarnosti i društvene integracije uopće. Kroz spomenute procese stvaraju se i različite predodžbe o zajedništvu: jednom se ono doživljava kao domovina, a drugi put kao lokalni zavičaj. Zbog svega toga i nije tako neobično što se nacionalna integracija u razdoblju kasne modernizacije suočava s alternativama u kojima su naglašene druge prostorne razine. Možemo ih navesti barem šest: globalna, kontinentalna, državna, regionalna, lokalna (grad, općina), susjedstvo (selo, četvrt) (Keating, 1998: 8). Tako je rasprava o (re)integraciji danas uvučena u međuigru lokalnoga (regionalnog), nacionalnog i nadnacionalnog.

Transformacija nacionalne države na Zapadu – pritisci globalizacije

Povijesnu afirmaciju nacionalna država treba zahvaliti ubrzanom diferencijaciji koju sa sobom donosi modernizacija. Kako sama činjenica diferencijacije ne dovodi automatski do integracije, u društvu sve većih razlika i raznolikosti bili su nužni mehanizmi za uspostavljanje normativne strukture i društvenih veza. Nacionalna država kakva se razvila na Zapadu tijekom 18. i 19. stoljeća, pokazala se učinkovitim sredstvom za smanjivanje kulturnih različitosti i homogenizaciju društva u nastajanju. To je bilo moguće tek uspostavljanjem jasno definiranih teritorijalnih granica u kojima se pothvat trebao odvijati. Bez obzira na razlike u nastanku i uobličavanju europskih nacija u 19. stoljeću, sve su se one poistovjećivale s vlastitom »nacionalnom kulturom«. Nacionalna država nametnula se kao glavni organizator kulturnog povezivanja naroda na nacionalnom teritoriju. Uz pomoć komunikacijskih sredstava, jezika i gospodarskih resursa stvorena je institucija nacionalnog državljanstva kao specifični normativni mehanizam integracije svih posebnih stvarnih razlika i nejednakosti pripadnika nacije. Time ona čini, kako pokazuje Wagner, posljednju fazu »organizirane modernosti« (Wagner, 1998: 118).

Globalizacijski procesi dovode u pitanje integracijsku funkciju nacionalne države u uvjetima kasne modernizacije, pogađajući samo središte nacionalnoga suvereniteta. Globalizacijski procesi probijaju prije svega teritorijalne granice jer povezuju članove različitih društava kroz proizvodne procese (globalno kretanje kapitala), potrošnju i dokolicu (turizam). S kretanjem kapitala povezano je i kretanje ljudi. Migracije svih vrsta iz jednog dijela svijeta u drugi postaju svakodnevna pojava. Standardizacija resursâ društvenoga djelovanja kao što su vrijeme, novac, informacije i znanje ne zastaje više na nacionalnim granicama, već je uključena u mreže koje se prostiru čitavom planetom. Pritom nije riječ samo o procesima već o sistemskim rješenjima, pri čemu obilježja svakog određenog dijela valja sagledavati u svjetskim razmjerima (Robertson, 1992: 396). U tom smislu moguće je govoriti o transnacionalizaciji i deteritorijalizaciji kulture. Kultura ne postaje transnacionalna samo zbog multikulturalizma koji je izazvan planetarnim kulturnim *miksom*. Kako pokazuju Dijkstra, Geuijen i de Ruijter (2001: 60), planetarno kretanje kapitala, roba i ljudi dovodi do ponovna oživljavanja lokalnih partikularizama, što je izraženo pojmom *glocalizam*. Osim zamisli o nadnacionalnim zajednicama poput Europske unije, na osnovi tih proturječnih procesa nastaju transnacionalne dijaspore i nove, hibridne zajednice (Cvetkovich i Kellner, 1997). Moderni i predmoderni migranti bili su prisiljeni na kidanje odnosa i veza sa zajednicama podrijetla, što je najčešće završavalo više ili manje uspješnom integracijom u novu domovinu. »Globalni mi-

granti« zahvaljujući komunikacijskim mrežama koje su prekrile suvremeni svijet i razvoju prometne tehnologije, mogu održavati veze i sa zajednicama podrijetla i s kulturom svojih novih odredišta. Na taj način i na lokalnoj razini postaje moguća zamisao o transnacionalnom zajedništvu. Prema J. Friedmanu takvu hibridnost identiteta valja shvatiti kao kulturni zaključak ekonomske globalizacije (Friedman, 1999: 237). Integracijske mogućnosti nacionalne države tako su oslabljene na vanjskome i unutarnjem planu. Na vanjskome planu više nije moguće održavati granice kao obrambene barijere nacionalne kulture,⁹ a na unutarnjemu kontrola nad kulturnim razlikama sve više izmiče dušobrižnicima nacionalne kulturne politike.

Transformacija nacionalne države – pritisci europeizacije

Danas je izvjesno da Europska unija ne može zauzeti mjesto koje je u integracijskim procesima u 19. stoljeću imala nacionalna država. Pred potencijalne nove članice Unije postavljaju se i danas kriteriji liberalne demokracije, ali ne treba zaboraviti da su oni razvijeni u okviru koncepta nacionalne države i da je teško zamisliti njihovo ostvarenje izvan tog okvira. To se posebno odnosi na pitanje demokratskog legitimiteta europskoga političkog sustava, koji se ne može ostvariti neposredno, na autonoman način, nego jedino posredovanjem nacionalnih političkih sustava članica. Čak i Europski parlament, koji je izabran na neposredan način, ima prilično ograničene legislativne i proračunske mogućnosti u usporedbi s nacionalnim parlamentima (Loughlin, 2004: 18). Umjesto nedoumica o tome treba li Europska unija postati Europa nacija, Europa naroda ili Europa regija, danas u europskom projektu prevladava politički pragmatizam, čiji je cilj dvostruk: jačanje demokratskih institucija koje postoje u nacionalnim državama članicama i stvaranje novih mehanizama jačanja demokratske kontrole na razini Unije (Loughlin, 2004 :18).

Zasad se pritisak na države članice i one koje bi to mogle postati manifestira kroz materijalne poticaje odnosno njihovo uskraćivanje. U tom smislu Europska unija funkcionira kao čimbenik gospodarskoga razvoja pojedinih država i regija, čime bi se trebale osigurati materijalne pretpostavke za demokratizacijske procese. Osim toga od osamdesetih godina prošloga stoljeća u okviru Europske unije na djelu je osnivanje različitih organizacija koje su usmjerene na jačanje političkog utjecaja Unije na pojedince i skupine koji zauzimaju ključne pozicije na nacionalnim i podnacionalnim razinama. U tom smjeru funkcioniraju redoviti sastanci predstavnika vlada u Vijeću Europe, kao i posebnog Ministarskog vijeća. Osnivanje Odbora regija (Committee of Regions) 1994. omogućilo je prvi put neposredno uključivanje predstavnika regionalnih i lokalnih struktura u institucije Unije. Iako takve organizacije nemaju moć donošenja odluka, već je njihova uloga savjetodavne naravi, one su ipak određeni oblik pritiska na političke elite iz nacionalnih središta, posebno ako se ima u vidu sustav lobiranja koji funkcionira u političkom sustavu Europske unije.¹⁰

⁹ To je možda najočitije na primjeru jezika. Svi naponi za očuvanje nacionalnih jezika protiv jezične amerikanizacije padaju u vodu zbog gladi za što bržom i što većom količinom informacija, koje se progresivno gomilaju na postojećim globalnim mrežama.

¹⁰ Nema sumnje da je uključivanje Istre u regionalne organizacije Europske unije sredinom devedesetih ot-

Usmjerivši znatne financijske i organizacijske resurse prema regionalnim i lokalnim razinama, Europska unija utječe na postavljanje pitanja koja nastoje zaobići središnje elite u diskursu demokratskoga razvoja. To su pitanja o »skrivenim agendama« moći, o koalicijama i mrežama lokalnih i središnjih elita, o grupama za pritisak i akterima na različitim razinama sustava (od lokalne i regionalne do nacionalne i europske). Na nov način u raspravu je uvučena i dvojba o predstavničkoj i participativnoj demokraciji. Otvorena rasprava dovodi u pitanje ključne aspekte i koncepte liberalne demokracije kao što su predstavnički sustav, legitimitet i učinkovitost (Loughlin, 2004: 21). Praktičnopolitički i teorijski izazovi dominantnoj integracijskoj ulozi nacionalne države očigledni su, iako najčešće zbog taktičkih razloga nisu posve eksplicitni.

Transformacija nacionalne države – pritisci odozdo

Europu katkad nazivaju »kontinentom regionalnih identiteta« (Applegate, 1999: 1157), ali usprkos tome koncepti regije i regionalizma nisu baš jasni. Odgovor na pitanje što je regija ovisi o poziciji definiranja (Keating, 1998: 9). Drugim riječima, višeznačnost pojma »regija« proizlazi iz uporabe pojma u sklopu različitih disciplina. U zemljopisu, znanstvenoj disciplini koja se najdulje koristila tim pojmom, regija označuje posebne zemljopisne karakteristike nekog teritorija (pomorske regije, otoci, planinska regija, urbanizirane regije i sl.). Ekonomija rabi pojam regije u smislu povezivanja ekonomske djelatnosti, razvoja i gospodarske strukture s određenim teritorijem (industrijska regija, poljoprivredna regija, turistička regija i sl.). Politička se znanost tim pojmom koristi da bi označila teritorij koji ima zasebnu političku i upravnu strukturu na razini između nacionalno-državne i lokalne strukture vlasti (*meso-level*). U okviru sociologije i antropologije pojam regije odnosi se na teritorij kojim je obuhvaćeno kulturno, jezično i etnički specifično stanovništvo. Zajednički nazivnik svih tih definicija jest *teritorij*. Međutim, rijetki su slučajevi u kojima se svi spomenuti aspekti regije poklapaju. To je prisutno samo tamo gdje su prirodne granice teritorija imale za posljedicu društvenu izolaciju (Korzika, Sardinija). Najčešće se preklapaju samo neki aspekti.

Osim toga rasprava o regionalističkoj alternativi još je uvijek ideološki opterećena. Učestalo spominjanje regija i regionalizma u kontekstu ubrzanog procesa euointegracija ponukalo je neke autore na zaključak kako danas »sablast regionalizma kruži Europom«. U svakom slučaju, odnos prema regionalizmu u europskoj političkoj i kulturnoj tradiciji ostaje proturječan. Od pojave Rougemontove kovanice o »Europi regija«, podjela na egzaltirane zagovornike i pesimistične osporavatelje europskoga regionalizma kao da se samo zahuktala. Podjela na »regionaliste« i »antiregionaliste« i dalje je prisutna, i to kako u političkim krugovima tako i u stručnim.

Diskurs regionalizma ima i dublje, povijesne korijene. Kriza nacionalne države, koja je evidentna u uvjetima galopirajuće globalizacije, svakako je bila povod za aktualizaciju »regionalističke alternative«. Ipak, izvore proturječnog odnosa prema regionalizmu valja tražiti u vremenski sad već udaljenim situacijama. Oni su neodvojivi od mo-

---

vorilo znatan manevarski prostor za razvoj regionalističke mobilizacije, koja se s popriličnim uspjehom u to vrijeme suprotstavljala agresivnom nacionalizmu političkog centra.

dernizacijskoga hoda europskog društva. Faze »rane modernizacije« europskoga kontinenta protekle su u znaku uspona nacionalne države. Njezina vojna, a nakon toga i politička afirmacija nije ni u kojem slučaju bila dostatna. Glavni intelektualni doprinos ideologiji nacionalizma dali su u 19. stoljeću zapadnoeuropski povjesničari. Oni su bili glavni »klerici 19. stoljeća jer je njima pripala zadaća da iznova napišu temeljne mitove, a povijest je postala teologijom devetnaestog stoljeća jer je društvima osigurala prijelaz od nesigurnosti običaja i navika prema novom uporištu u novootkrivenoj ili novokonstruiranoj prošlosti« (Applegate, 1999: 1159).

Podcjenjivanje regionalne i lokalne dimenzije bilo je posljedicom neupitnih prioriteta koje je imala ideja nacionalne države u tom razdoblju (Applegate, 1999: 1162). Regionalno i lokalno nije se sa stajališta »rane modernizacije« moglo predstaviti drugačije nego kao reakcionarno, uskogrudno, tradicionalno. U nekim slučajevima, poput francuskoga, politička stigmatizacija regionalizma nerijetko je uključivala i atribut kontra-revolucionarnoga, u blažoj inačici predrevolucionarnog ili provincijalnog (Applegate, 1999: 1160).

Aktualna iskustvena šarolikost regionalizma dodatno komplicira šarolikost administrativno-političkih rješenja. U pojedinim europskim sredinama regionalizam je tradicionalno prisutan kao pokret »odozdol«. Riječ je o takozvanim »povijesnim« regijama s jasno definiranim regionalnim identitetima. Takve su regije u Španjolskoj, Belgiji, Nizozemskoj i donekle u Italiji. Glavni ciljevi regionalizma »odozdol« usmjereni su na afirmaciju lokalne kulture, običaja i dijalekta. U drugim europskim zemljama podjela nacionalnog teritorija izvedena je političkom voljom »odozgor«, a razlozi su katkad bili banalni, poput lakšeg prikupljanja statističkih podataka u zemlji (tzv. statističke regije).¹¹ Tako je Engleska šezdesetih godina bila podijeljena na osam statističkih regija. Francuska je podijeljena na 22 regije, čije su granice namjerno definirane tako da ne odražavaju tradicionalne regionalne identitete. Regionalizacija Njemačke nakon Drugoga svjetskog rata provedena je kao kombinacija povijesnih regija i novostvorenih podnacionalnih jedinica s ciljem sprečavanja koncentracije moći u državnom vrhu.

Vodeći računa o navedenim proturječnostima, mogli bismo navesti tri tipa regionalizma, čije je razlikovanje važno za temu ovog reda. *Predmoderni regionalizam* nije se ni gospodarski ni politički ni kulturno mogao nositi s novom zamisli zajednice kojoj je pripadala budućnost. Za takav oblik lokalne identifikacije skovan je u talijanskom jeziku pojam *kampanilizam*, čime se htjela naglasiti upravo uskogrudnost i predmodernost u odnosu na procese nacionalnog brisanja unutarnjih granica. Za razliku od nacionalnih identiteta, predmoderni su lokalni identiteti pretpolitički oblik etničke identifikacije.

Drugi tip regionalizma dijelom se javlja kao reakcija na brisanje unutarnjih granica koje poduzima nacionalizam radi uspostavljanja nacije kao novog tipa zajedništva. Od šezdesetih godina prošloga stoljeća *etnoregionalizam* se javlja kao poseban oblik kulturno-teritorijalne mobilizacije u razvijenim zemljama Zapada, posebno u Europi (Bretonski pokret u Francuskoj, Škoti u Velikoj Britaniji, Baski i Katalonci u Španjolskoj, tzv. Legistički pokreti u Italiji). Do slična previranja dolazi i u razvijenim izvan-

¹¹ U tom se smislu koristi termin »regionalizacija«, koji označuje odnos državne politike prema regijama.

europskim zemljama kao što su Kanada i SAD. Pojmom etnoregionalizma koriste se Hechter i Levi. Prema njima su etničko-regionalni pokreti po definiciji pokreti koji formuliraju regionalne zahtjeve na temelju etničkih razlika i specifičnosti. Osnovna razlika između etnoregionalizma i drugih oblika regionalizma prema tom bi shvaćanju bila u tome što su ovi posljednji utemeljeni na materijalnim zahtjevima, dok »etničke razlike proizlaze iz pripisivanja značenja i časti jezičnim, religijskim ili fenotipskim indikatorima« (Hechter i Levi, 1979: 262). Prema tome etnoregionalistički su pokreti oni koji imaju dvostruk karakter: s jedne strane znače afirmaciju kulturne različitosti i kulturnih posebnosti, a s druge regionalistički zahtjevi imaju materijalnu osnovu. Zbog sličnosti s nacionalističkim pokretima iz 18. i 19. stoljeća neki autori govore o »mikronacionalizmu« (Strassoldo i Tessarin, 1992: 21), dok drugi upotrebljavaju termin »nacije bez države« (Melucci i Diani, 1983). U svakom slučaju, etnoregionalizam je proturječna pojava. S jedne strane uključuje vrlo različite društvene situacije, od već spomenutih primjera koji podsjećaju na nacionalističke pokrete iz vremena stvaranja velikih nacija do primjera kao što su Albanci u Italiji ili Frizijci u Njemačkoj, koji zahtjeve ograničavaju na zaštitu i očuvanje jezično-kulturnih posebnosti. Kod prvih su strukturne i funkcionalne sličnosti s tradicionalnim nacionalizmom nepobitne. Zahtjevi za političkom i kulturnom autonomijom u nekim se slučajevima radikaliziraju do separatističkih težnji za odcjepljenjem i stvaranjem posebne nacionalne države.

Treći tip regionalizma dobiva poseban poticaj upravo jačanjem europskih integracija. Katkad se za taj tip regionalizma upotrebljava pojam »novi regionalizam« ili »euroregionalizam«. Do novog vala regionalizacije došlo je na početku devedesetih. On se odvija u izmijenjenome društvenom kontekstu i poprima neka bitno nova obilježja. Intenziviranje europskih integracija događa se u obliku najprije slabljenja, a onda i demontiranja državnih granica, zbog čega postaje sve aktualnije pitanje transgranične gospodarske i kulturne suradnje među članicama Europske unije. U relativno kratku vremenu uspostavljena je mreža euroregija širom Europe. Riječ je prije svega o pograničnim područjima u kojima se ekonomska, teritorijalno-politička i kulturna pripadnost pojedinim političkim središtima ne poklapaju u potpunosti. Drugi događaj, koji je odigrao bitnu ulogu i posebno naglasio političku dimenziju regionalizma, bilo je rušenje Berlinskoga zida i demontiranje centraliziranih socijalističkih sustava. Regionalizam se u nekim tranzicijskim situacijama nametnuo kao najbezbolniji oblik decentralizacije moći i najjednostavnija opcija »spajanja« na europske demokratske sustave.

Euroregije su se dosad pokazale kao integracijski mehanizmi koji djeluju na mnogo konkretniji način nego što je to slučaj s Europskom unijom kao cjelinom. Jedno od glavnih otvorenih pitanja Europske unije odnosi se na problem novih oblika povezivanja političke moći, teritorijalnih granica, identiteta i funkcionalnih sustava. Tradicionalna rješenja problema društvene integracije moraju u okviru nacionalnih država biti podvrgnuta reviziji na teorijskome i političkom planu. S uspostavljanjem nadnacionalnih institucija Europske unije pod znak pitanja dolaze sami temelji suvereniteta nacionalne države. Iako ni danas još nema slaganja oko načina objašnjavanja novonastale situacije,¹² či-

¹² U igri su danas različite konceptualne opcije kao što su: Europa regija, Europa nacija, Europa nacionalnih država. Vidjeti o tome: »Europe? Which Europe?« (http://web.inter.nl.net/users/Paul_Treanor/which.europe.html).

njenica je da se ona ne može pojmiti isključivo u okviru ideje o integraciji pod okriljem nacionalne države. Stvaranje demokratskoga poretka na razini Europske unije ne može počivati na ideji o nacionalno homogenom teritoriju koji generira kolektivni identitet i povjerenje u institucije državne vlasti. Promatrano s tog aspekta, problemi multietničnosti s kojima su se susretale tradicionalne državotvorne ideje sada se množe. Ako je za pojedine nacionalne države problem bila njihova multietnička struktura, za Europsku uniju kao problem se postavlja razvoj višenacionalne i podnacionalne demokracije (Keating, 1998; Loughlin, 2004). Promjene u tom smjeru podrazumijevaju stvaranje integracijskih mehanizama koji bi mogli djelovati na tri razine: nacionalnoj, nadnacionalnoj i podnacionalnoj. Na ovome mjestu ne možemo se upuštati u detaljniju analizu složenih međuodnosa spomenutih razina društvenosti.¹³

Danas se gotovo nitko ne zanosi idejom da se europske institucije mogu razvijati jednako kako su se razvijale institucije nacionalne države. Važno je naglasiti da je za razvoj demokratskih odnosa danas nezaobilazna javnost, koja je informirana i uključena u procese odlučivanja. Kako se ideja o stvaranju neke vrste »europskog naroda« pokazala iluzornom, problem javnosti morao je biti vraćen na podnacionalnu razinu. Pitanje »podnacionalne« demokratizacije postavljalo se i u dosadašnjem razvoju nacionalnih država, tako da sve zapadnoeuropske države posjeduju demokratske mehanizme na razinama ispod nacionalne.¹⁴ Ipak, to pitanje dobiva posebno značenje upravo u uvjetima nadnacionalnih integracija.

Intenziviranjem europskih integracija tijekom osamdesetih i posebno devedesetih godina prošloga stoljeća nastala je nova politička i pravna okolina za lokalne i regionalne »vlasti«. Iako nije riječ o novoj federalizaciji Europe u obliku »Europe regija«, europski regionalizam dobio je nov poticaj. Za razliku od »starog« regionalizma, koji je bio u stalnom latentnom ili otvorenom sukobu s nacionalnom državom, »novi« regionalizam shvaćen je kao »modernizatorski« projekt (Keating, 1998: 71). Demontiranjem teritorijalnih granica među članicama Europske unije, konačno su ukinute političke barijere koje su priječile kulturne i gospodarske integracijske procese u pograničnim područjima. Danas regije mogu uspostavljati komunikacijske mreže na različitim razinama, bez teritorijalnih ograničenja. Regionalne »vlasti« mogu uspostavljati neposredne odnose s drugim regijama u Europi, kao i s europskim institucijama i udrugama (npr. Skupština europskih regija, Konferencija perifernih pomorskih regija).

Integracijska snaga euroregionalizma posebno dolazi do izražaja u pograničnim regijama. U takvim situacijama česti su slučajevi da jedna kulturna (etnička) skupina živi na dva ili više nacionalnih teritorija. Isto tako moguće je da niz etničkih skupina dijeli jedinstven nacionalni teritorij, a moguće su i različite kombinacije navedenih slučajeva. Zbog nepoklapanja etničke i nacionalne teritorijalne strukture uvijek je postoja-

¹³ O odnosu regionalne i nacionalne identifikacije vidjeti u: Banovac (2002).

¹⁴ U federalnim i regionaliziranim državama poput Njemačke, Belgije, Italije i Španjolske postoje regionalne političke stranke. U nekim europskim zemljama, poput Italije, postoji bogata tradicija lokalne samouprave u obliku »komunalizma«. Riječ je o podregionalnoj samoupravi (na razini općina i gradova), pri čemu lokalna tijela izvršne vlasti imaju relativno velike ovlasti, a gradonačelnici velikih gradova igraju važnu ulogu i na nacionalnoj razini. O tome vidjeti u: Loughlin (2004: 216–217).

la opasnost od latentnih ili otvorenih sukoba. Empirijska istraživanja provedena u različitim pograničnim regijama uvijek su pokazivala složenost kolektivnih identiteta. Otvaranjem granica, europske integracije omogućuju svojevrsnu deterritorijalizaciju prostora i konstrukciju novih prostornih identiteta koji nisu ekskluzivni već inkluzivni. Nisu zasnovani na nacionalnoj isključivosti nego na kulturnom povezivanju s obje strane nekadašnje granice.

Promatrano s tog aspekta, euroregionalizam je nov i sve važniji mehanizam društvene integracije u uvjetima ujedinjene Europe. Ne treba posebno naglašavati kako ti procesi zahtijevaju redefiniranje cjelokupnog procesa demokratizacije društva. Bez obzira na službene stavove unutar Europske unije, rasprava o demokratskom razvoju Europe morat će ubuduće uključivati sve tri spomenute razine: nadnacionalnu, nacionalnu i lokalnu (regionalnu).

Zaključak

Uvid u klasične teorijske pristupe i novije rasprave o integraciji društva otkriva niz otvorenih pitanja i dvojbi koji su povezani s tim konceptom. Za razliku od izoštrenih podjela na strukturalističke i relacionističke pristupe u konceptualizaciji integracije u klasičnoj sociologiji, u suvremenim raspravama prevladava stajalište o potrebi povezivanja obaju stajališta. U raspravama o toj temi koje su potaknute Lockwoodovim tekstom sredinom šezdesetih godina prošloga stoljeća, istaknuti su različiti aspekti i dimenzije društvene integracije. Pritom dominira stajalište da koncept integracije istodobno uključuje i strukturne i akcijske aspekte. Iako se najčešće inzistira na tome da razlikovanje sistemске i društvene integracije ima prije svega analitički odnosno metodološki karakter, činjenica je da su kroz raspravu o problemu integracije došle do izražaja sve dihotomije naslijeđene iz klasičnih socioloških teorija (mikro/makro, subjektivno/objektivno, unutarnje/izvanjsko itd.). Na taj se način rasprava o integraciji društva dobrim dijelom pretvorila u raspravu o potrebi integracije suvremene sociologije. To ipak ne znači da je ona irelevantna sa stajališta empirijskoga istraživanja integracijskih procesa u suvremenim društvima. Upravo suprotno, time je samo potvrđeno kako je pitanje društvene integracije jedno od najvažnijih pitanja za objašnjenje procesa konstituiranja društva. To je svakako neodgodivo pitanje za tranzicijska društva poput hrvatskoga, u kojemu se procesi institucionalizacije odvijaju presporo, a društvena je stvarnost prožeta proturječnim djelovanjem različitih aktera na političkome, gospodarskom i kulturnom planu. U tom smislu posebnu hipotetičnu važnost ima pitanje o tome što je određujuće u integracijskim (ali i dezintegracijskim) procesima, jesu li to strukturni elementi ili djelovanje različitih društvenih aktera u tranzicijskoj areni. Većina autora uključenih u teorijsku raspravu sklona je odgovoru koji ide ipak u prilog društvenom djelovanju (Mouzelis, Habermas, Giddens).

Na nižoj razini apstrakcije problem integracije postavlja se u obliku pitanja o aktualnim oblicima i mehanizmima integracije u suvremenom društvu. Nije sporno da je nacionalna integracija danas dominantni oblik integracije, uključujući nacionalnu državu kao glavni institucionalni integracijski mehanizam. Ipak, u postkonfliktnim situacijama u kojima se odvija društvena (re)integracija nije nevažno pitanje o tome na koji

način, u ime kojih ideja i vrijednosti djeluju akteri nacionalne integracije. Teško je očekivati da se reintegracija i obnova solidarnosti može ostvariti na temelju istih opcija koje su bile svjesno uvučene u produbljivanje dezintegracijskih procesa. Utoliko više što su integracijski procesi danas prožeti novim proturječnostima koje nameću procesi globalizacije i nadnacionalnih integracija, ali i lokalni i regionalni izazovi i pritisci. Zato je opravdano pretpostaviti da će procesi (re)integracije biti uspješniji u sredinama koje su otvorenije za te »proboje«, u kojima kolektivni identiteti nisu jednodimenzionalni i ekskluzivni.

LITERATURA

- ALEXANDER, Jeffrey C. (1992). »Durkheim's Problem and Differentiation Theory Today«, u: Hans Haferkamp i Neil J. Smelser (ur.). *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press, str. 179–204.
- ANDERSON, Benedict (1990). *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
- APLEGATE, Celia (1999). »A Europe of Regions: Reflections on the Historiography of Sub-national Places in Modern Time«, *American Historical Review*, god. 104, br. 4, str. 1157–1182.
- BADIE, Bertrand (1996). *La fine dei territori*. Trieste: Asterios editore.
- BANOVAC, Boris (2002). »Otvorena pitanja europskog identiteta«, u: Silva Mežnarić (ur.). *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću: položaj i uloga Hrvatske*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 173–185.
- BLAU, Peter M. (1960). »A Theory of Social Integration«, *The American Journal of Sociology*, god. 65, br. 6, str. 545–556.
- BROWN, David (1999). »Are There Good and Bad Nationalisms?«, *Nations and Nationalisms*, god. 5, br. 2, str. 281–302.
- CASTELLS, Manuel (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
- CALHOUN, Craig (1992). »The Infrastructure of Modernity: Indirect Social Relationship, Information Technology and Social Integration«, u: Hans Haferkamp i Neil J. Smelser (ur.). *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press, str. 205–236.
- CONVERSI, Daniele (1995). »Reassessing theories of nationalism: Nationalism as boundary maintenance and creation«, *Nationalism and Ethnic Politics*, god. 1, br. 1, str. 1–15, <http://easyweb.easynet.co.uk/conversi/reassessing.pdf>
- CVETKOVICH, Ann i KELLNER, Douglas (1997). »Introduction: Thinking Global and Local«, u: Ann Cvetkovich i Douglas Kellner (ur.). *Articulating the Global and the Local*. Boulder: Westview Press, str. 1–30.
- DELANTY, Gerard i O'MAHONY, Patrick (2002). *Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of the Nation*. London: Sage Publications.
- DIJKSTRA, Steven, GEUIJEN, Karin i RUIJTER, Arie de (2001). »Multiculturalism and Social Integration in Europe«, *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, god. 22, br. 1, str. 55–83.
- [DURKHEIM, Émile] Диркем, Емил (1972). *О подели друштвеног рада*. Београд: Просвета.
- EISENSTADT, Shmuel (1992). »A Reappraisal of Theories of Social Change and Modernization«, u: Hans Haferkamp i Neil J. Smelser (ur.). *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press, str. 412–429.

- FRIEDMAN, Jonathan (1999). »The Hybridization of Roots and the Abhorrence of the Bush«, u: Mike Featherstone i Scott Lash (ur.). *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: Sage, str. 230–256.
- GELLNER, Ernest (1998). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- GIDDENS, Anthony (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- HABERMAS, Jürgen (1982). *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*. Zagreb: Naprijed.
- HABERMAS, Jürgen (1984). *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society*, 1. Boston: Beacon Press.
- HABERMAS, Jürgen (1987). *The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, 2. Boston: Beacon Press.
- HABERMAS, Jürgen (2002). *Postnacionalna konstelacija: politički eseji*. Beograd: Otkrovenje.
- HECHTER, Michael i LEVI, Margaret (1979). »The comparative analysis of ethnoregional movements«, *Ethnic and Racial Studies*, god. 2, br. 3, str. 260–274.
- HOROWITZ, Donald L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- KALANJ, Rade (2003). »Zov identiteta«, *Socijalna ekologija*, Zagreb, god. 12, br. 1-2, str. 47–68.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1988). *Dioba društva: socijalna fragmentacija u američkom, sovjetskom i jugoslavenskom društvu*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- KEATING, Michael (1998). *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. Cheltenham: Edward Elgar.
- KELLAS, James G. (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. London: Macmillan.
- LOCKWOOD, David (1964). »Social Integration and System Integration«, u: George K. Zollschan i Walter Hirsch (ur.). *Explorations in Social Change*. London: Routledge, str. 244–257.
- LOUGHLIN, John (2004). »The Transformation of the Democratic State in Western Europe«, u: John Loughlin (ur.). *Subnational Democracy in the European Union: Challenges and Opportunities*. Oxford: Oxford University Press, str. 1–33.
- MELUCCI, Alberto i DIANI, Mario (1983). *Nazioni senza stato. I movimenti etnico nazionali in Occidente*. Torino: Loescher.
- MOUZELIS, Nicos (1997). »Social and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens«, *Sociology*, god. 31, br. 1, str. 111–119.
- PARSONS, Talcott (1961). »An Outline of the Social System«, u: Talcott Parsons et al. (ur.). *Theories of Society*. New York: Free Press, str. 30–79.
- PERKMANN, Markus (1998). »Social Integration and System Integration: Reconsidering the Classical Distinction«, *Sociology*, god. 32, br. 3, str. 491–507.
- PUSIĆ, Eugen (1989). *Društvena regulacija*. Zagreb: Globus.
- ROBERTSON, Roland (1992). »Globality, Global Culture and Images of the World Order«, u: Hans Haferkamp i Neil J. Smelser (ur.). *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press, str. 395–411.
- SEKULIĆ, Duško, ŠPORDER, Željka, HODSON, Randy, MASSEY, Garth i ŽUPANOV, Josip (2004). *Sukobi i tolerancija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- SIMMEL, Georg (1971). *On Individuality and Social Forms*. Chicago: The University of Chicago Press.

- SMITH, Anthony D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- SMITH, Anthony D. (1991). *National identity*. London: Penguin books.
- SMITH, Anthony D. (1992a). »Chosen peoples: why ethnic groups survive«, *Ethnic and Racial Studies*, god. 15, br. 3, str. 436–56.
- SMITH, Anthony D. (1992b) »National Identity and the Idea of European Unity«, *International Affairs*, god. 68, br. 1, str. 55–76.
- STRASSOLDO, Raimondo i TESSARIN, Nicoletta (1992). *Le radici del localismo*. Trento: Re-verdito edizioni.
- TIRYAKIAN, Edward A. (1992). »Dialectics of Modernity: Reenchantment and Dedifferentiation as Counterprocesses«, u: Hans Haferkamp i Neil J. Smelser (ur.). *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press, str. 78–94.
- TÖNNIES, Ferdinand (1969). »Zajednica i društvo«, u: T. Parsons et al. (ur.). *Teorije o društvu*, 1. Beograd: Vuk Karadžić, str. 184–193.
- TOURAINÉ, Alain (1992). »Two Interpretations of Contemporary Social Change«, u: Hans Haferkamp i Neil J. Smelser (ur.). *Social Change and Modernity*. Berkeley: University of California Press, str. 55–77.
- TREANOR, Paul (2002). »Europe? Which Europe? Which future Europe?«, <http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/which.europe.html>
- VRCAN, Srđan (2002). »Etničko kao krinka za nacionalizam«, u: Silva Mežnarić (ur.). *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jeksenki i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 267–282.
- WAGNER, Peter (1998). *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London – New York: Routledge.
- WALZER, Michael (1992). »The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem«, *Dissent*, god. 39, br. 2, str. 164–171.
- [WEBER, Max] Вебер, Макс (1976). *Приспеда у друштво*, 1–2. Београд: Просвета.
- WEBER, Max (1986). *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus.

Boris Banovac, Marko Mrakovčić

INTEGRATIONS AND ACTORS: CONTRADICTIONS AND CHALLENGES

SUMMARY

The text has been written as part of the work on the “Social Integration and Collective Identity in Multiethnic Areas of Croatia” project, as a contribution in the setting of the theoretical and hypothetical framework of the research. The paper is divided into two thematic sections. In the first, the authors deal with the issue of the conceptualisation of diverse theoretical approaches to social integration – from the classics of sociology to the most recent discussions – and endeavour to show the manner in which each of them has contributed significantly to the conceptualisation of social integration. The authors draw attention to the “problematic nature”, and also to the “inevitability” of differentiation of the diverse aspects and dimension of integration (social in the narrow sense and also systemic). The second part of the paper includes analysis of national integration as the dominant form of integration in modern societies. In that

analysis, the authors support the thesis of a culture of nationalism, which includes the ideas and values of social exclusivism. They also deal with the various challenges confronting national integration today, those that have derived from globalisation and supranational processes, but also those that have their source at local and regional levels. On the basis of the analysis conducted, questions that were hypothetical in nature were posed in the concluding part, which should be answered by empirical research into the contradictions and range of integrational processes in Croatian society.

KEY WORDS: integration, disintegration, social actors, nationalism, regionalism, social borders

Boris Banovac, Marko Mrakovčić

INTÉGRATIONS ET ACTEURS: LES CONTRADICTIONS ET LES DÉFIS

RÉSUMÉ

Le texte a été écrit dans le cadre du travail sur le projet « L'intégration sociale et les identités collectives dans les régions multiethniques de la Croatie », comme une contribution à l'élaboration du cadre théorique et hypothétique de la recherche. Le travail est divisé en deux parties thématiques. Dans la première, les auteurs problématisent les conceptualisations des approches de l'intégration sociale différentes, depuis les classiques de la sociologie jusqu'aux discussions plus récentes; on cherche à montrer en quoi consiste l'apport important de chacune d'entre elles à la conceptualisation de l'intégration sociale. Dans le travail les auteurs soulignent « le caractère problématique », mais aussi « inévitable » de la distinction des aspects et des dimensions différents de l'intégration sociale (sociale au sens strict, et systémique). La deuxième partie contient l'analyse de l'intégration nationale en tant que forme dominante de l'intégration dans les sociétés modernes. Dans cette analyse les auteurs soutiennent la thèse de la culture du nationalisme, qui inclut les idées et les valeurs de l'exclusivisme social. Ils traitent aussi de différents défis qui se dressent aujourd'hui devant l'intégration nationale, de ceux qui résultent des procès de globalisation et des procès supranationaux, ainsi que de ceux qui ont leur source aux niveaux locaux et régionaux. Dans la conclusion, ils posent, selon l'analyse effectuée, des questions hypothétiques auxquelles devrait répondre la recherche empirique des contradictions et des portées du procès de l'intégration dans la société croate.

MOTS CLÉS : intégration, désintégration, acteurs sociaux, nationalisme, régionalisme, frontières sociales